

## فرهنگ دفاعی مهدوی علیه السلام و کارکرد آن در گفتمان سازی جدید اسلامی

<sup>۱</sup> عباسعلی فرزندی

<sup>۲</sup> الله بخش روشن روان

<sup>۳</sup> سینا ترکاشوند

### چکیده

مبنای پژوهش حاضر، واکاوی «فرهنگ دفاعی مهدوی علیه السلام و کارکرد آن در گفتمان سازی جدید اسلامی» است. روش پژوهش توصیفی - تحلیلی و یافته‌های پژوهش گویای آن است که آموزه‌های مهدویت دارای ظرفیت بالایی برای گفتمان‌سازی در سطح جهانی است. کارکرد فرهنگی - دفاعی مهدویت علیه السلام در سطوح گوناگون «بینش»ها، «ارزش»ها و «نماد»ها توانایی معرفی مهدویت علیه السلام را به عنوان گفتمان غالب در دوران معاصر ایجاد می‌کند. از جمله کارکردهای بینشی مهدویت علیه السلام در بعد فرهنگی - دفاعی عبارتند از: استحکام بخشی و تقویت ایمان و باورهای دینی، به ویژه در مقوله امامت؛ التزام بینشی نسبت به امام زمان علیه السلام موثر بر فرهنگ و تقویت روحیه دفاع و پاسخ‌گویی به شبهه‌ها و صیانت جامعه از انحراف. کارکردهای ارزشی مهدویت علیه السلام نیز عبارتند از: ارزش‌های اخلاقی و تربیتی موثر بر خودسازی فردی و اجتماعی؛ ارزش‌های اقتصادی مبنی بر عدالت؛ کاهش نابرابری اقتصادی و برقراری نظام اقتصادی ارزش‌مدار؛ ارزش‌های سیاسی و اجتماعی موثر بر ایجاد و تقویت همبستگی اجتماعی و تقویت امید به آینده. از جمله کارکردهای نمادی می‌توان به نمادهای دیداری، شنیداری و تصویری اشاره کرد که بر گفتمان‌سازی جدید اسلامی و نهادینه کردن فرهنگ جهانی مهدویت موثرند.

roshanravan.135910@gmail.com

<sup>۱</sup> استادیار دانشگاه شهید محلاتی قم

roshanravan.135910@gmail.com

<sup>۲</sup> دکترای مدیریت فرهنگی دانشگاه شهید محلاتی قم

sina.torkashvand663@gmail.com

<sup>۳</sup> دکترای فلسفه تعلیم و تربیت، دانشگاه خوارزمی (نویسنده مسئول)

واژگان کلیدی: گفتمان‌سازی جدید اسلامی، مهدویت، فرهنگ، دفاع.

#### مقدمه

بر اساس آموزه‌های قرآن، اسلام تنها و آخرین و کامل‌ترین دین الاهی برای هدایت بشر است؛ به طوری که خداوند نه دین دیگری را خواهد فرستاد و نه دین دیگری را از کسی می‌پذیرد (آل عمران: ۱۹ و ۸۵). البته اسلام در طول تاریخ از آدم عَلَيْهِ السَّلَام تا خاتم عَلَيْهِ السَّلَام در قالب شرایع و مناہج گوناگونی (مائده: ۴۸) چون اسلام نوحی، اسلام موسوی و اسلام عیسوی درآمده (شوری: ۱۳) و آخرین آن در قالب «اسلام محمدی» تجلی یافته و در ساختار ولایت معصومان استمرار و تداوم آن تا قیامت تضمین شده است (مائده: ۳). خداوند در آیات ۳۳ سوره توبه، ۲۸ سوره فتح و ۹ سوره صف با عبارتی واحد بر این نکته تاکید می‌کند که این اسلام محمدی عَلَيْهِ السَّلَام است که در نهایت بر همه جهان حاکم خواهد شد و بر سایر ادیان غلبه‌ای می‌یابد در نهایت بر جهان حاکم خواهد شد؛ چراکه دین، تنها نزد خداوند اسلام است. به سخن دیگر، از منظر آموزه‌های قرآنی، فلسفه تاریخ و سنت الاهی بر این مبناست تا اسلام محمدی عَلَيْهِ السَّلَام دیگر شرایع و مناہج الاهی را کنار بزند و به عنوان گفتمان حاکم بر فکر و رفتار بشر در آید؛ به طوری که فلسفه و سبک زندگی انسان بر پایه آن قرار گیرد. در حقیقت خداوند در این آیات و آیات دیگر قرآن بر گفتمان اسلام محمدی عَلَيْهِ السَّلَام به عنوان گفتمان نهایی و پایان تاریخ در حوزه فلسفه و سبک زندگی تاکید می‌کند. بر همین اساس، با آن‌که هسته اولیه اسلام محمدی عَلَيْهِ السَّلَام در مکه و مدینه و حجاز و نجد شکل گرفته است؛ داعی جهان‌سازی از همان آغاز در راهبردها و سیاست‌ها و برنامه‌های آن حضرت عَلَيْهِ السَّلَام وجود داشته و خداوند به صراحت در بسیاری از آیات قرآن بر این مطلب تاکید کرده است (بقره: ۱۸۵ و ۲۲۱؛ آل عمران: ۱۳۸ و انعام: ۱۹).

بنابراین، جهانی‌سازی گفتمان اسلام محمدی عَلَيْهِ السَّلَام، به عنوان فلسفه و سبک زندگی بشر از سوی خداوند به عنوان فلسفه تاریخ و سنت و تقدیر الاهی معرفی شده است؛ به طوری که در نهایت، با ظهور حضرت مهدی عَلَيْهِ السَّلَام چنین غلبه و چیرگی برای اسلام رقم خواهد خورد؛ اما بر مسلمانان است که با چنین رویکردی، راهبردها، سیاست‌ها و برنامه‌های خویش را سامان دهند و آن را به عنوان طرح و پروژه‌ای الهی و مقدس قلمداد و به سمت آن حرکت و آن را تبلیغ کنند (احزاب: ۳۹).

از سوی دیگر، گفتمان جدید اسلامی با مهدویت و اعتقاد به ظهور منجی در آخرالزمان پیوند عمیقی یافته است؛ چرا که اعتقاد به مهدویت در بطن معارف اسلام قرار دارد و به دنبال جهانی‌سازی اسلام ناب محمدی ﷺ بر این اعتقاد مبتنی است. مهدویت در زوایای گوناگون زندگی ساری و جاری است. نظریه مهدویت، یعنی حکومت امام زمان ﷺ کاملاً با معرفت‌شناسی توحیدی منطبق است و مآلاً حکومت جهانی حضرت مهدی ﷺ، جزئی از حاکمیت خداوند متعال بر جهان هستی محسوب می‌شود و همچنین می‌تواند به عنوان غایت مطلوب سیر جوامع بشر به حساب آید (منصوری لاریجانی، ۱۳۹۷: ص ۱۵).

بنابراین، تعالیم و آموزه‌های مهدویت بر خلق و ظهور تمدن جدید جهانی تأثیر به‌سزایی دارند. جهان‌بینی مهدویت با نگرش توحیدی، افق‌ها و گستره اندیشه‌های بشر را تصرف خواهد کرد و مکتب‌ها و ایدئولوژی‌های غیرتوحیدی و مادی، همانند کف‌های روی دریا محو و بی‌رنگ خواهند شد؛ چنان که قرآن کریم بر این مطلب اشاره کرده است:

﴿أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَسَالَتْ أَوْدِيَةٌ بِقَدَرِهَا فَاخْتَمَلَ السَّيْلُ زَبَدًا رَابِيًا وَمِمَّا يُوقِدُونَ عَلَيْهِ فِي النَّارِ ابْتِغَاءَ حَلِيَّةٍ أَوْ مَتَاعٍ زَبَدٌ مِثْلُهُ كَذَلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ الْحَقَّ وَالْبَاطِلَ فَأَمَّا الزَّبَدُ فَيَذْهَبُ جُفَاءً وَأَمَّا مَا يَنْفَعُ النَّاسَ فَيَمْكُثُ فِي الْأَرْضِ كَذَلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ﴾؛ خداوند از آسمان آبی فرستاد و از هر دره و رودخانه‌ای به اندازه و ظرفیت آن‌ها سیلابی جاری شد. سپس سیل بر روی خود کفی حمل کرد- و از آنچه [در کوره‌ها] برای به دست آوردن زینت‌آلات یا وسایل زندگی آتش روی آن روشن می‌کنند نیز، کف‌هایی مانند آن به وجود می‌آید؛ اما کف‌ها به بیرون پرتاب می‌شوند؛ ولی آنچه به مردم سود می‌رساند [=آب یا فلز خالص]، در زمین می‌ماند. خداوند این چنین مثال می‌زند (رعد: ۱۷).

تردیدی نیست که یکی از دغدغه‌های بشر، مسئله و مقوله آینده جهان است. از سوی دیگر، الگوی حکومت عدل‌گستر مهدوی، الگوی جهان‌شمولی است و به نوعی «جهان‌وطنی» و «عدالت جهانی» را برای انسان وعده داده است. لذا انسان‌ها باید دست به دست هم دهند و شرارت‌ها را از بین ببرند و به این واقعیت برسند که اراده الهی آینده جهان را این‌گونه رقم زده است که کسی خواهد آمد؛ همه چیز را جبران خواهد کرد؛ تاریخ را به گونه‌ای دیگر رقم خواهد زد و با نبردی فراگیر و جهانی به این جنگ «همه علیه همه» در تاریخ خاتمه خواهد داد.

امام خمینی و مقام معظم رهبری آموزه‌های وحیانی و مهدوی را سر لوحه افکار، اندیشه‌ها و حرکت‌های انقلابی خود قرار داده‌اند. امام خمینی در این زمینه می‌فرماید:

خاتم اولیا تابع حکم شرع است؛ چنان که مهدی علیه السلام که در آخرالزمان می‌آید، در احکام تابع شریعت حضرت محمد صلی الله علیه و آله و سلم است؛ اما در معارف و علوم حقیقی همه انبیا و اولیا تابع او هستند؛ زیرا باطن او باطن حضرت محمد صلی الله علیه و آله و سلم است. به این دلیل گفته شده که او حسنه‌ای از حسنات سید مرسلین است (امام خمینی، ۱۳۷۹: ج ۲۰، ص ۲۴۹).

لذا گفتمان‌سازی جدید اسلامی، به عنوان راهبرد اساسی امام خمینی بر دو مسئله در آموزه‌های اسلامی تأکید دارد: اول، مسئله عاشورا و قیام امام حسین علیه السلام که انقلاب اسلامی تداوم و استمرار آن است؛ دوم، مسئله مهدویت است که از نظر امام خمینی، انقلاب اسلامی بستری برای ظهور منجی و مصلح کل انسان‌ها می‌باشد. در حقیقت انقلاب اسلامی، مشروعیت الهی خود را وامدار نهضت امام حسین علیه السلام و گفتمان مهدویت در اسلام است؛ چرا که قیام امام حسین علیه السلام مجوزی به مردم می‌دهد تا علیه دولت‌های فاسد در سرزمین‌های اسلامی قیام کنند و گفتمان مهدویت با توجه به قبول مشروعیت حاکمیت فقیهان و عالمان اسلامی به عنوان نواب عام امام زمان علیه السلام در عصر غیبت، مجوزی به عالمان و فقیهان دارای شرایط می‌بخشد تا رهبری امت اسلام را به عهده گیرند. امام خمینی با تأکید بر اندیشه مهدویت، بر آن است تا همه سرمایه وجودی ملت و دولت اسلام به سمت قیام مهدوی جهت گیری شود؛ زیرا چنین اندیشه‌ای هم موجب قیام‌ها علیه مستکبران و ستمگران می‌شود و هم امید و انگیزه را در دل‌ها زنده نگه می‌دارد و این، همان حرکتی است که مستکبران و متکبران از آن ناخشنود هستند؛ زیرا پاشیدن بذر نومی‌دی در دل‌های مردم، پایه‌های حکومت مستکبران و ظالمان را تقویت و مستحکم می‌کند؛ در حالی که اندیشه مهدویت در حقیقت موجب سستی بنیاد حکومت ستمگران و متکبران می‌شود. بر همین اساس، ایشان در هر زمانی تلاش می‌کرد تا این گفتمان را زنده نگه دارد و مردم را به آن سمت و سو رهنمون سازد تا در چارچوب چنین گفتمانی، موفقیت و کمال برای انسان‌ها رقم بخورد. ایشان می‌فرماید:

اگر عید ولادت حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم بزرگ‌ترین عید است برای مسلمین از باب این که موفق به توسعه آن چیزهایی که می‌خواست توسعه بدهد، نشد؛ چون حضرت

صاحب‌العلوه این معنا را اجرا خواهد کرد و در تمام عالم زمین را پر از عدل و داد خواهد کرد، به همه مراتب عدالت، به همه مراتب دادخواهی؛ باید ما بگوئیم که عید شعبان، عید تولد حضرت مهدی علیه السلام، بزرگ‌ترین عید است برای تمام بشر (همان: ج ۱۲، ص ۴۸۲).

خداوند در سوره انبیاء، آیه ۱۰۵ می‌فرماید: «وَلَقَدْ كَتَبْنَا فِي الزَّبُورِ مِنْ بَعْدِ الذِّكْرِ أَنَّ الْأَرْضَ يَرِثُهَا عِبَادِيَ الصَّالِحُونَ»؛ و در حقیقت، در زبور پس از تورات نوشتیم که زمین را بندگان شایسته ما به ارث خواهند برد. امام خمینی، همچنین می‌فرماید:

ما هم انتظار فرج داریم و باید در این انتظار خدمت کنیم. انتظار فرج، انتظار قدرت اسلام است و باید کوشش کنیم تا قدرت اسلام در عالم تحقق پیدا کند و مقدمات ظهور ان شاء الله فراهم شود (همان: ج ۸، ص ۳۷۴).

مقام معظم رهبری نیز در بیانیه گام دوم انقلاب بر دو امر بسیار مهم «تمدن‌سازی جدید اسلامی» و «زمینه‌سازی ظهور» به مثابه دو مطالبه جدی از جوانان تاکید داشتند و در این زمینه تلاش بیش‌تر جوانان را برای ایجاد تمدن بزرگ اسلامی از یک سو و زمینه‌سازی طلوع خورشید ولایت عظمی و حکومت جهانی امام زمان از سوی دیگر، مطالبه کردند (بیانات به مناسبت چهلمین سالگرد پیروزی انقلاب اسلامی و آغاز دهه پنجم انقلاب، ۱۳۹۷/۱۱/۲۴). رهبر انقلاب، گفتمان را «شعار پُرمحتوا و حاکی از حقیقت قابل‌گسترش فکری که جهت‌دهنده و برانگیزاننده است»؛ می‌داند و معتقدند فضای گفتمان باید فضای معتقد به یک مبنای فکری یا عملی باشد. تصمیم‌ساز بودن گفتمان نکته دیگری است که رهبر انقلاب بر آن تاکید می‌کنند. ایشان همچنین از چهار گفتمان اصلی نام می‌برند که عبارت‌اند از: «گفتمان عدالت»، «گفتمان اقتصاد دانش‌بنیان» (اقتصاد مقاومتی)، «گفتمان پیشرفت ایرانی-اسلامی» و «گفتمان تولید علم». بر همین اساس می‌توان گفت فرهنگ دفاعی مهدوی در بعد فرهنگ، دارای قابلیت‌ها و پتانسیل بالایی برای تحقق گفتمان‌سازی جدید اسلامی است. فرهنگ مهدویت، گفتمانی است که می‌تواند زمینه سعادت دنیوی و اخروی جوامع انسانی را در همه جنبه‌های فردی-اجتماعی، مادی و معنوی فراهم و اهداف والای خلقت انسان را به صورت کامل محقق سازد (عظیمی، ۱۳۸۹: ص ۱۴۱-۱۶۸). این گفتمان که برخاسته از اصول علمی-عملی فرهنگ شامل: باورها، ارزش‌ها، هنجارها و



نمادهاست، این ظرفیت را دارد که با طرح و بسط خود، تحولات شگرفی در حوزه گفتمان-سازي و تمدن‌سازي جديد اسلامي ايجاد کند و همه امکانات پيدا و پنهان ديني- فرهنگي را به منظور و در جهت هدايت جامعه ايراني- اسلامي و به تبع آن ديگر جوامع، به سوي تکامل و سعادت حقيقي به کار گيرد.

### روش پژوهش

اين پژوهش با روش توصيفي- تحليلي، به تحليل گفتمان‌سازي جديد اسلامي بر اساس کارکرد فرهنگي- دفاعي آموزه‌هاي مهديت پرداخته است. روش تحليل، برخلاف روشي که نزد فيلسوفان تحليلي مطرح بوده، روش واحد و مشخصي نيست، بلکه در گستره وسيعي، با مشخصه‌هاي متفاوتي مورد نظر قرار گرفته است. در واقع، بايد گفت نسبت بين شيوه‌هاي مختلف تحليل، از نوع «مشابهت خانوادگي» است. آن‌ها همچنين معتقدند که روش تحليلي به سه دسته تقسيم مي‌شود که عبارتند از: تحليل به معنای «تجزيه به اجزای مفهومی»، تحليل به معنای «ترجمه و بازگرداندن صورت دستوري گزاره‌هاي زباني به صورت منطقي آن‌ها» و تحليل به معنای «جست‌وجوي ارتباط بين مفاهيم مختلف و بازشناسي روابط و شبکه‌هاي مفهومي» (باقري، سجادي و توسلي، ۱۳۸۹: ص ۱۳۴). در اين پژوهش فعاليت تحليلي به صورت توصيفي جامع از زبان در نظر گرفته شده که در آن، شبکه مفهومي و روابط آن‌ها با يکديگر بررسي مي‌شود.

### پيشينه پژوهش

در تبين پيشينه پژوهش پيش رو بايد گفت، پژوهشي با عنوان «آسيب‌شناسي فرهنگ مهدي در عصر جهاني‌شدن»، به بررسي آسيب‌هاي فراروي فرهنگ مهدي پرداخته است. يافته‌هاي پژوهش مذکور، گوياي آن است که آن‌چه جهاني‌شدن تاکنون براي جوامع شيعي به ارمغان آورده، فاجعه‌آميز است. جهاني‌شدن با قلمروزدائي از مرزهاي جغرافيايي، بيش از همه باورها، وجود زيربنائي فرهنگ مهدي را به چالش مي‌خواند؛ به گونه‌اي که هم در بعد هستي‌شناسي، هم در بعد معرفت‌شناسي و روش‌شناسي و هم در حيطه انسان‌شناسي با گسترش باورها و اندیشه‌هاي متضاد به اين جوامع، فرهنگ مهدي را از بنياد به چالش فرا مي‌خواند (متقي‌زاده، ۱۳۸۸: ص ۱۲۵-۱۵۱).

پژوهشی دیگر با عنوان «باورداشت آموزه مهدویت و نقش آن در احیای فرهنگ و تمدن اسلامی»، به بررسی ظرفیت‌ها و قابلیت‌های فرهنگی و تمدنی باورداشت آموزه مهدویت پرداخته است. از جمله یافته‌های این پژوهش می‌توان تقویت بعد فرجام‌گرایانه و آرمان-گرایی، الگوبرداری از تمدن مهدوی و سامان‌دهی و شبیه‌سازی رویکردها، آموزه مهدویت و ایجاد هویت غایی برای تحولات سیاسی و اجتماعی را نام برد (واسعی و عرفان، ۱۳۹۳: ص ۱۱۳-۱۳۴).

پژوهشی دیگر با عنوان «راهبردهای اقتصادی تحقق فرهنگ و تمدن زمینه‌ساز»، به بررسی پیشرفت مطلوب اقتصادی جامعه مهدوی پرداخته است. یافته‌های این پژوهش حاکی از آن است که رشد اقتصادی مطلوب، زمینه‌ساز جامعه مهدوی از منظر متون دینی، دارای سه راهبرد استراتژیکی توانمندسازی اجتماع، توانمندسازی فرد و توانمندسازی سرمایه‌های فیزیکی است (محمدی، ۱۳۹۴: ص ۹۷-۱۱۸).

### گفتمان‌سازی جدید اسلامی

«گفتمان» دارای معانی گوناگونی است که با توجه به کاربرد آن در حوزه‌های مختلف علمی، می‌توان نقش و کاربرد خاصی برای آن در نظر گرفت. این مفهوم که در تئوری‌های معاصر به یکی از پیچیده‌ترین و بحث‌برانگیزترین مسائل تبدیل شده و به گفته تئون ون دایک، مفهوم آن، مانند مفاهیمی چون زبان، ارتباط، تعامل، جامعه و فرهنگ، اساساً مبهم است؛ در علوم مختلف به گونه‌ای طراحی شده که گویی بدون وجود آن، امکان راه‌یابی به عمق مسائل علمی امکان‌پذیر نیست و گفتمان حاکم بر هر بحث علمی، خود تعیین‌کننده بخشی از هویت آن است و بدون آن نمی‌توان واقعیت مسائل را به گونه‌ای که باید باشند، درک کرد (ون دایک، ۱۳۸۲: ص ۸).

البته به‌رغم همه اختلاف دیدگاه‌های موجود در تعریف «گفتمان»، می‌توان گفت که مفهوم آن از یک سو به محصول مادی متجلی در متن مرتبط است و از سوی دیگر به فرایند ارتباط. به‌عبارت دیگر، اگر متن را نوعی محصول مادی و دیداری تصور کنیم، گفتمان نوعی «فرایند ارتباطی و شنیداری» محسوب می‌شود و اصولاً مفهوم گفتمان به شکل جدی با زبان و ساختارهای زبانی و فرازبانی آمیخته است (بشیر، ۱۳۸۴: ص ۸).

«گفتمان»، در لغت به چند معنا آمده است: مباحثه و مجادله، مسیر و جریان، راه و روش،

گفت‌وگو و مکالمه، عمل، قانون، پرده نمایش، نماد، قدرت، توان و استعداد تفکر و... اما این واژه همین که وارد متون تخصصی می‌شود و مفهوم اصطلاحی به خود می‌گیرد؛ مفهومی پیچیده‌تر و گسترده‌تر می‌یابد. گفتمان به صورت کلی عبارت است از: «فضای ذهنی و روانی مسلط و زبان خاصی که مردم در دوره‌ای خاص با آن سخن می‌گویند» و ضرورت شناخت آن برای اصلاح و تغییر و یا فعالیت در چارچوب آن، انکارناپذیر و غیرقابل اجتناب است. گفتمان ترجمه واژه "Discours" در زبان فرانسوی است. این نیز از واژه "Discursus" در زبان لاتینی مشتق است که به معنای «گذر یا حرکت از این جا و آن جا» می‌باشد (همان). در باب این که گفتمان چیست و ابعاد آن کدام است، اجماع روشنی وجود ندارد و صاحب‌نظران مختلف، ذیل این مفهوم، امور متعددی را مقصود داشته‌اند. فوکو گفتمان را مجموعه قواعد و معیارهایی می‌داند که در محدوده زمانی و مکانی ویژه، خود را بر افرادی که در محدوده آن قرار دارند، تحمیل می‌کند و انواع کنش‌های آنان را (از آن رو که بر اساس قواعد و معیارهای آن گفتمان صورت می‌گیرند)، تحت تاثیر قرار می‌دهد (به نقل از آرمسترانگ، ۲۰۱۵: ص ۲۹). از دیدگاه لاکلو و موف، گفتمان، تصور و فهم افراد را از واقعیات جهان اجتماعی شکل داده و شیوه‌ای از تولید معنایی غالب است. گفتمان‌ها از ایدئولوژی خالی نیستند و ایدئولوژی گفتمان را شکل می‌بخشند. لذا یکسان‌انگاری گفتمان و ایدئولوژی توسط اغلب صاحب‌نظران رد شده است (به نقل از چیموناس، ۲۰۰۰: ص ۲۹). بر همین اساس، گفتمان مقوله وسیعی است و همه صورت‌های حیات اجتماعی، فرهنگی، سیاسی، نهادها و... را شامل می‌شود.

با توجه به این که به تبیین چیستی و احصای ویژگی‌های اساسی گفتمان‌سازی بر اساس فرهنگ دفاعی مهدوی پرداخته می‌شود؛ تاکید پژوهش حاضر بر تعاریف و بیانات گفتمان‌ساز مقام معظم رهبری می‌باشد؛ چرا که ایشان به عنوان رهبر جامعه اسلامی، همواره دغدغه گفتمان‌سازی داشته و بر ضرورت آن تاکید کرده‌اند. گفتمان‌سازی نزد مقام معظم رهبری دارای جایگاهی مهم و راهبردی است و در عین حال، یکی از لوازم تعیین یافتن ارزش‌های دینی در جامعه می‌باشد. ایشان در بیانات خود در طول سال‌های اخیر بارها بر ضرورت این امر تاکید و آن را لازمه موفقیت بسیاری از اهداف، اولویت‌ها و برنامه‌های کشور قلمداد کرده‌اند. در واقع، ایشان شرط لازم برای محقق شدن تمام نظریه‌ها را گفتمان‌سازی دانسته و مکرر بر ضرورت گفتمان‌سازی در زمینه نانو تکنولوژی (۱۳۹۳/۱۱/۱۱)؛ اقتصاد مقاومتی



(۱۳۹۲/۱۲/۲۰ و ۱۳۹۲/۱۱/۳۰): الگوی اسلامی - ایرانی پیشرفت (۱۳۹۱/۱۲/۱۴ و ۱۳۹۵/۲/۶) و هویت و فرهنگ اسلامی (۱۳۸۶/۶/۳۱) تاکید کرده‌اند. لذا تلقی مقام معظم رهبری از گفتمان‌سازی، تبدیل شدن گفتمان حاکم بر جامعه به «باوری غالب» است. ایشان در همین جهت می‌فرمایند:

گفتمان، یعنی باور عمومی، یعنی آن چیزی که به صورت سخن مورد قبول عموم تلقی بشود. این با گفتن حاصل می‌شود؛ با تبیین لازم - تبیین منطقی، تبیین عالمانه (۱۳۹۲/۱۲/۱۵).

همچنین ایشان در دیدار با اعضای هیأت دولت، در تاریخ ۱۳۹۰/۱۰/۱۴ فرمودند: اگر می‌خواهیم خواسته‌ای تحقق پیدا کند، قدم اول این است که این خواسته را به صورت یک گفتمان پذیرفته شده در بیاوریم... گفتمان، یعنی یک مفهوم و یک معرفت در برهه‌ای از زمان در یک جامعه همه گیر بشود... از این منظر، گفتمان یک جا جامعه مثل هواست؛ همه تنفسش می‌کنند...

بر مبنای تعریف رهبر انقلاب، گفتمان دارای قلمرو وسیعی است که اقتصاد، فرهنگ، سیاست، فناوری، سبک زندگی و... را شامل می‌شود. در ادامه فرهنگ مهدوی به عنوان یکی از ابعاد تمدن‌ساز مورد واکاوی قرار می‌گیرد:

### فرهنگ مهدویت

«مهدویت» از مفاهیمی است که می‌توان از زوایای گوناگون بدان نگریست. قبل از پرداختن به ابعاد گوناگون اندیشه مهدوی باید به «مفهوم‌شناسی مهدویت» پرداخته شود. «مهدویت» به معنای معتقد بودن به وجود مهدی است که گاهی بیش از این حیث لحاظ می‌شود؛ یعنی رفتار فرد هم باید مورد پسند و رضایت آن حضرت باشد و به واقع، رفتار شخص باید از او الهام گرفته شده باشد. بدین ترتیب، فکر، طریقه و رفتاری را که به حضرت مهدی انتساب داشته باشد، «مهدویت» می‌نامند. اندیشه مهدوی در ابعاد گوناگون اجتماعی، سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و نظامی مطرح است. اما تمرکز این پژوهش بر کارکرد فرهنگی - دفاعی اندیشه مهدوی است. برای پی بردن به مفهوم فرهنگ مهدوی باید به واکاوی مفهوم «فرهنگ» پرداخت تا بتوان از طریق آن، به «تبیین فرهنگ دفاعی مهدوی» دست یافت. «فرهنگ» از جمله واژه‌ها و مفاهیم علوم اجتماعی است که با وجود کاربرد بسیار، اتفاق



دیدگاه چندانی در مورد تعریف آن وجود ندارد. تاکنون بیش از ۲۷۰ تعریف از فرهنگ ارائه شده است (ابوالقاسمی، ۱۳۸۴: ص ۱۸). بدیهی است هرکدام از صاحب‌نظران با توجه به قلمرو، دامنه و میزان حضور فرهنگ در عرصه‌های اجتماعی، مادی و معنوی انسانی، تعریف و برداشت خاصی از فرهنگ ارائه کرده است. واژه فرهنگ در فارسی به معنای بالاکشیدن و اعتلابخشیدن است (دهخدا، ۱۳۷۳: ج ۳، ص ۲۲۷) و نیز با واژه‌هایی چون آموزش و پرورش، علم و دانش، معرفت، عقل، حکمت و هنر مترادف عنوان شده است (عمید، ۱۳۶۹: ج ۲، ص ۷۶۶). به نظر می‌رسد این واژه‌ها اجزای سازنده فرهنگ هستند که اندیشمندان اسلامی هر کدام با تاکید بر یکی از این عناصر، فرهنگ را تعریف کرده است (کاشفی، ۱۳۸۴: ص ۲۳).

به زعم نگارنده، «فرهنگ»، به مجموعه باورها، ارزش‌ها، هنجارها و نمادهایی گفته می‌شود که افراد انسانی در طول سالیانی طولانی بداند دست یافته و آن را از نسلی به نسل دیگر انتقال داده‌اند. هرگاه صحبت از فرهنگ می‌شود، به دوگونه فرهنگ نظر داریم: یکی «فرهنگ آرمانی و مطلوب» که بر ارزش‌های معنوی و آموزه‌های اعتقادی هر جامعه منطبق است و دیگری فرهنگ موجود، که با فرهنگ آرمانی فاصله بسیار دارد:

کوئن معتقد است: فرهنگ آرمانی، آن است که الگوهای رفتاری آشکار و رسماً تایید شده را در برمی‌گیرد؛ در حالی که فرهنگ موجود، چیزی است که عملاً بر جامعه حاکم است (متقی‌زاده، ۱۳۸۸: ص ۱۲۵-۱۵۱).

بنابراین، وقتی از فرهنگ سخن به میان می‌آید باید، توجه داشت که مراد کدام فرهنگ است.

بر مبنای تعریفی که از فرهنگ ارائه شد، می‌توان گفت که فرهنگ مهدوی موردنظر این پژوهش، عبارت است از:

مجموعه باورها، ارزش‌ها، هنجارها و نمادهایی که در ارتباط با ظهور منجی موعودی از نسل پیامبر صلی الله علیه و آله و یازدهمین فرزند امیر المومنین علیه السلام شکل گرفته و ریشه اعتقادی آن، در آبخور آیات قرآن و روایات معصومان علیهم السلام است.

بنابراین، فرهنگ مهدوی را می‌توان در قالب دو برداشت اصلی بررسی کرد:

نوع اول فرهنگ مهدوی، «فرهنگ آرمانی» است که در عصر ظهور، توسط امام زمان علیه السلام

بر مبنای باورها و ارزش‌های حقیقی اسلام، در جامعه جهانی تحقق خواهد یافت. بنابراین، فرهنگی دینی، جهان‌شمول و آرمانی را شکل می‌دهد.

نوع دوم آن، ذیل عنوان «فرهنگ انتظار» قابل ترسیم است. فرهنگ انتظار، فرهنگی است که در عصر غیبت امام زمان علیه السلام شکل می‌گیرد (الهی‌نژاد، ۱۳۹۳: ص ۱-۲۵). چنین فرهنگی بر محور باورهای زیربنایی و با الگوگیری از چشم‌انداز آرمانی «فرهنگ مهدوی» تحقق می‌یابد. با این وصف، منظور از «فرهنگ مهدوی»، نوع دوم بوده که در جهت رسیدن به فرهنگ آرمانی و اندیشه دفاعی مهدویت ترسیم شده است. فرهنگ مهدویت، فرهنگ انتظار بشر برای حاکمیت صلح و حاکمیت حق است و در واقع؛ این رویکرد است که حق حاکم شود و صلح را در میان انسان‌ها برقرار کند تا انسان‌ها یکپارچه شوند و مدیریت یکپارچه بر جهان حاکمیت یابد.

براساس تعریف فرهنگ مهدوی، می‌توان مهم‌ترین عناصر اصلی فرهنگ مهدوی را در چهار بُعد اصلی به شرح ذیل مورد بررسی قرار داد:

#### الف) بینش‌های فرهنگ مهدوی

«بینش‌های فرهنگ مهدوی»، عناصر زیربنایی آن را تشکیل می‌دهند که عبارتند از: ۱. خدامحوری: «اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ»؛ هیچ معبودی نیست، جز او که زنده و قائم به ذات خویش است» (بقره: ۲۵۵)؛ ۲. اعتقاد به نبوت «وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَّسُولٍ إِلَّا لِيُطَاعَ بِإِذْنِ اللَّهِ»؛ هیچ پیامبری را نفرستادیم، مگر این که به اذن خدا، مردم موظف به اطاعت از او هستند (نساء: ۶۴)؛ ۳. اعتقاد به امامت «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ...»؛ ای کسانی که ایمان آورده‌اید! خدا را اطاعت کنید و پیامبر و اولیای امر خدا را اطاعت کنید (همان: ۵۹)؛ ۴. کرامت انسانی: این باور بر چندبعدی و مختار بودن انسان، تاکید دارد؛ ۵. تاکید بر پیوند دین و سیاست: منجی، برقراری نظم سیاسی عادلانه را در راس همه امور خویش قرار می‌دهد و لذا عقیده به منجی موعود و زنده بودن او و پیروزی مستضعفان و صالحان در نهایت امر و تاکید بر این نکته که عصر غیبت، فرصتی برای زمینه‌سازی ظهور می‌باشد؛ امری بدیهی و شکل‌دهنده هویت منتظران است.

### ب) ارزش‌های فرهنگ مهدوی

عنصر مهم دیگر هر فرهنگ را «ارزش‌های آن فرهنگ شکل می‌دهند؛ ارزش‌هایی که خود بر مبنای باورها تعریف می‌شوند و بر خوبی و بدی امور دلالت دارند. ارزش‌های خاص مورد توجه این فرهنگ عبارتند از: ۱. نارضایتی از وضع موجود، به عنوان نوعی نگرش سلبی و امید به وضع مطلوب به عنوان نگرشی ایجابی؛ ۲. انتظار فرج که عبادت به شمار می‌رود (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۵۲: ص ۱۲۵)؛ ۳. معرفت امام عصر علیه السلام؛ چنان‌که در روایتی از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم آمده است: «هر کس از امتم بمیرد و امام زمان علیه السلام خود را نشناسد، به مرگ جاهلیت مرده است» (هالالی، ۱۳۸۶: ص ۳۴۷).

### ج) هنجارهای فرهنگ مهدوی

«عمل به شریعت»، اصلی‌ترین هنجار در فرهنگ مهدویت است. همسو با این هنجار، هنجارهایی چون دعا برای فرج؛ «اکثروا الدعاء بتعجيل فرج، فان ذلك فرجکم» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۵۳، ح ۱۰)؛ ایجاد آمادگی در خود و محیط، ایمان و اطمینان به وجود حجت: «ان الله تعالی نهی الشيعه عن الشك في حجه الله تعالی» (نعمانی، ۱۳۶۳: ص ۲۴) مورد توجه هستند.

### د) نمادهای فرهنگ مهدوی

«نماد»ها اعتقادات و باورهای این فرهنگ را در قالب اشکال نمادین به منصفه ظهور می‌گذارند. مهم‌ترین این نمادها عبارتند از: روز جمعه و روز عاشورا، به عنوان روزهایی که در آن‌ها وعده ظهور داده شده است (شیخ طوسی، ۱۳۶۵: ص ۴۶۹) و نیمه‌شعبان که با روز تولد آن حضرت مصادف است. از دیگر نمادها، «مکان»های منسوب به حضرت مهدی علیه السلام هستند که از مهم‌ترین آن‌ها می‌توان به مسجد مقدس جمکران، مسجد سهله (اقامت‌گاه حضرت در زمان ظهور)، مسجد کوفه (مرکز قضاوت و محل منبر و محل تدریس آن حضرت در زمان ظهور)، مقام وادی‌السلام در نجف اشرف و شهر کوفه (به عنوان پایتخت حکومت ایشان در زمان ظهور) اشاره کرد. «ادعیه» و «زیارت‌نامه»هایی که به حضرت حجت علیه السلام منسوب است، از دیگر نمادهای فرهنگ مهدوی که از مهم‌ترین آن‌ها می‌توان به دعای عهد، دعای ندبه و دعای فرج اشاره کرد.

مجتهدشبه‌ستری نیز در زمینه فرهنگ مهدویت معتقد است که اصول و مبانی فرهنگ

مهدویت را می‌توان در چهار اصل خلاصه کرد:

الف) عدم دوام و پایداری ظلم و ظالم: جامعه به این نکته معتقد باشد که ظلم و ستم‌هایی که از طرف جنایت‌کاران و یا فساد و ناهنجاری‌هایی که از طرف کفار انجام می‌گیرد؛ قابل دوام نیست؛

ب) منجی برای نجات انسان‌ها خواهد آمد: در مکتب شیعه و همچنین در مکاتب امت‌های دیگر مطرح است و فرقه‌های دیگر (اسلامی و غیراسلامی) که معتقدند منجی‌ای برای جهان خواهد آمد و بی‌سامانی‌ها و ظلم و ستم‌ها پایان خواهد پذیرفت؛

ج) این منجی، دوازدهمین نواده پیامبر ﷺ؛ یعنی مهدی موعود ﷺ است: این موضوع باوری است که در مکتب شیعه وجود دارد؛ در مکاتب دیگر این‌گونه نیست؛

د) آماده‌باش همیشگی معتقدان به این اصول: دست‌رودست گذاشتن، و این اعتقاد که با ظهور حضرت، همه کارها اصلاح می‌شود، با مبانی مهدویت سازگار نیست. باید معتقد باشیم که تجهیز از نظر نیروی انسانی، نظامی، دفاعی و اقتصادی امر لازمی است (مجتهد شبستری، ۱۳۹۷: ص ۱۸).

بدین ترتیب فرهنگ مهدوی، فرهنگ دینی و دارای ابعاد گوناگونی است، از قبیل ابعاد سیاسی، اقتصادی، دفاعی و امنیتی؛ که این مؤلفه‌ها از قانون الهی الهام گرفته و به فراگیر شدن باورها، عقاید، ارزش‌ها و نمادهای معنوی، انسانی و الهی بشارت می‌دهند.

از سوی دیگر، هدفی که در کلام و رفتار دست‌اندرکاران فرهنگی و سیاسی و اجتماعی جامعه در این چند سال بر آن تاکید شده، گفتمان‌سازی فرهنگ و اندیشه مهدوی در «سطح جهانی» است. این اندیشه به عنوان راهنمای عمل برگزیده شده است تا اهداف متعالی نظام جمهوری اسلامی تحقق یابد و در واقع، جامعه‌ای هم‌تراز و هم‌شان با جامعه‌ای که موردنظر رسول الله ﷺ و ائمه اطهار علیهم‌السلام بوده است، برپا شود؛ جامعه‌ای که زمینه‌ساز ظهور حضرت ولی عصر ﷺ باشد. در واقع، نگاه فرهنگی به دفاع، یکی از رویکردهای غالب در کنش‌های سنت و سیره اهل بیت علیهم‌السلام است؛ به طوری که آنان همواره بر آماده کردن جامعه برای دفاع در برابر دشمنان و حفظ دین تأکید داشته‌اند. در دفاع فرهنگی تلاش می‌شود با تاثیرگذاری بر باورها و ارزش‌های ملت، اندیشه و الگوی اداره کشور به مثابه هویت‌دهنده نظام فرهنگی، به چالش کشیده شود.



بر همین اساس می‌توان گفت فرهنگ و مسائل فرهنگی همواره از اولویت نظام‌ها و سیستم‌های حکومتی بوده است. در نظام جمهوری اسلامی ایران نیز مسائل فرهنگی از اهمیت بالایی برخوردار است و پرداختن به این مسائل دغدغه همیشگی مسئولان بوده است. از سوی دیگر، در اندیشه مهدویت، فرهنگ و فرهنگ‌سازی مورد تأکید بوده است و حضرات معصومان علیهم‌السلام به طور مستمر به روشن‌گری و فرهنگ‌سازی می‌پرداخته‌اند. فرهنگ هر کشوری دارای جنبه‌های گوناگونی است که اعتقادات و سنت‌ها، آداب و رسوم، زبان و هنجارها را شامل می‌گردد.

لذا بُعد فرهنگ دفاعی اندیشه مهدوی، بر گفتمان‌سازی و ترویج فرهنگ ظهور مهدی عجل‌الله‌تعالیه نقش بسزایی دارد و همچنین در قلمرو جهانی‌شدن فرهنگ‌ها و استحاله فرهنگ‌ها در فرهنگ غربی، دارای پتانسیل بالایی در زمینه دفاع فرهنگی و صادر کردن فرهنگ و ارزش‌های مهدوی به دیگر نقاط جهان است.

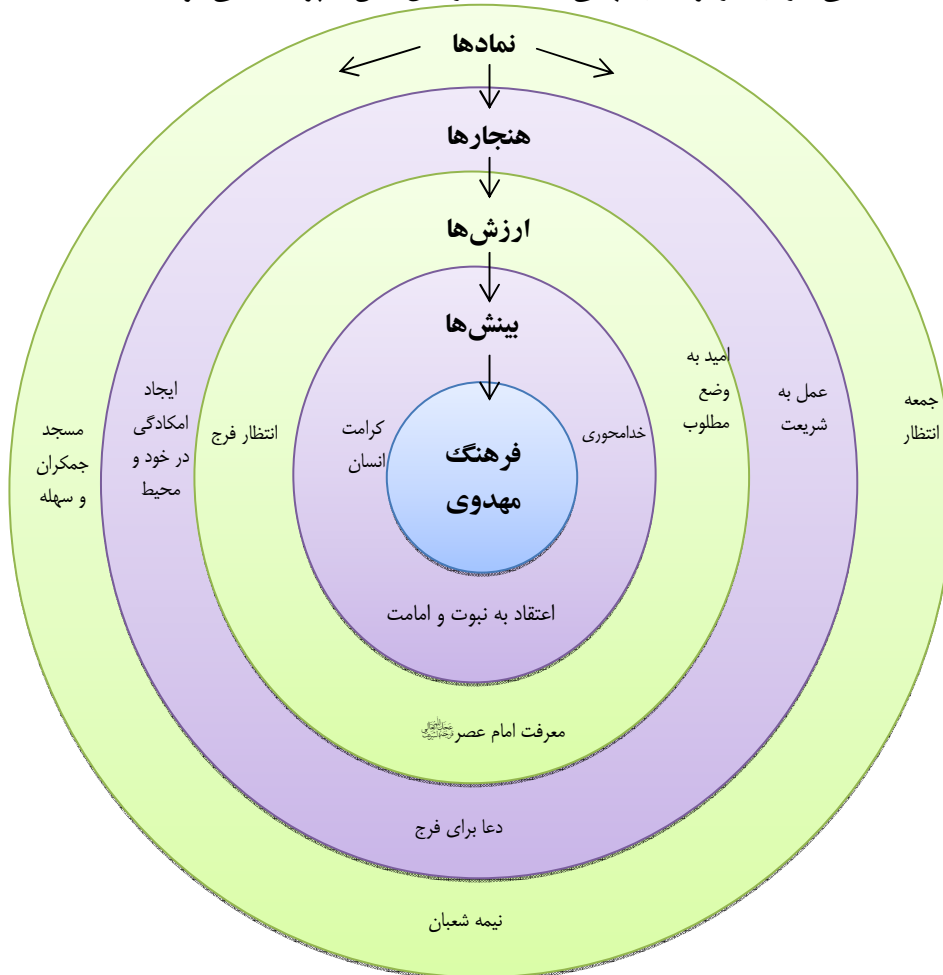
### فرهنگ دفاعی مهدوی

تعریف لغوی دفاع: «دفاع» از ریشه «دَفَع» گرفته شده است؛ به معنی دور کردن، جدا کردن، مسدود ساختن، جلوگیری کردن، حراست و نگهبانی (دهخدا، ۱۳۷۳: ج ۳۹، ص ۱۲۱). دفاع در اصطلاح فقه اسلام، تکلیفی است برای پیشگیری از آسیب‌هایی که اساس اسلام را تهدید می‌کند و یا جان و مال و آبروی انسان را هدف قرار می‌دهد. در اصطلاح حقوقی نیز به معنای پاسخ و پرسشی است که اصحاب دعوا مطرح می‌کنند (لنگرودی، ۱۳۶۰: ص ۳۰۳). در تعریف اصطلاحی دفاع چنین آمده است:

تدابیری که برای مقاومت در مقابل حملات سیاسی، نظامی، اقتصادی، اجتماعی، روانی و یا فناوری توسط یک یا چند کشور مولفه اتخاذ می‌شود همچنین حفظ ارزش‌هایی نظیر زندگی، مالکیت، آزادی، هویت ملی و تمامیت ارضی در برابر تهدیدات گوناگون داخلی و خارجی و یا ساختاری و حمایت از آنان‌ها دفاع تلقی می‌گردد (نوروزی، ۱۳۸۵: ص ۳۴۴).

بر اساس تعاریف بیان شده از دفاع، می‌توان گفت دفاع در فرهنگ مهدوی، گسترده و همه‌جانبه است و تمامی ابعاد زندگی را دربرمی‌گیرد. لذا فرهنگ دفاعی مهدوی گویای پاسداری از بینش‌ها، ارزش‌ها، هنجارها و نمادهای دین اسلام است و اندیشه مهدوی، تقویت

کننده روحیه دفاع از مظلوم، مبارزه با ظالم و دفاع از دین می‌باشد و در تحقق گفتمان‌سازی جدید اسلامی دارای کارکردهای مهمی است که در ذیل بدان‌ها پرداخته می‌شود:



شکل ۱. لایه‌های چهارگانه فرهنگ مهدوی

### الف) کارکرد فرهنگی دفاعی مهدوی

مقوله «فرهنگ» دارای حیثه وسیعی است و برای این که بتوان به گفتمان‌سازی پرداخت، باید رویکردی «برون‌نگر» به فرهنگ و اندیشه مهدویت ارائه کرد. در واقع از جمله الزامات رویکرد تمدنی و گفتمانی به آموزه مهدویت، «توسعه تمدنی» است. به عبارتی دیگر، هیچ تمدنی نمی‌تواند تنها در اندیشه توسعه محدود خود باشد؛ بلکه می‌کوشد کشور متبوع را در نظام موازنه جهانی، از لحاظ توسعه‌یافتگی و سهم تاثیر بیش‌تر در توسعه جهانی جایگاهی

درخور بخشید. حتی در صورت امکان بتواند مدیریت توسعه جهانی را مبنی بر مبانی و اهداف خود در دست گیرد. توجه به این اصل از آن رو مهم است که در عصر کنونی اگر تمدنی در مرزهای محدود جغرافیایی خود محصور شود و تنها در آن محدوده به توسعه بپردازد، با مشکلات فراوانی روبه‌رو خواهد شد که همین مشکلات به مانعی بزرگ بر سر راه آن تبدیل می‌شود. در روزگار جهانی‌شدن و جهانی‌سازی، اگر جامعه‌ای نخواهد در امر توسعه جامعه خود به مقوله جهانی توجه کند، ناگزیر تحت مدیریت جهانی شدن واقع می‌شود و حتی در توسعه جامعه خود با ناکامی‌های بسیاری روبه‌رو می‌گردد. رویکرد دیگری که باید بدان توجه کرد، توجه به جامعیت دین در عرصه حیات بشر است. صاحبان ایده تمدن دینی باید به اصول و ارزش‌های ثابت در دین اسلام معتقد باشند؛ اصول و ارزش‌های جهان‌شمولی که ظرفیت سرپرستی تمامی جوامع را در آینده تاریخ داشته باشند. بر این اساس، دین اسلام نه دین حداقلی است و نه این گونه است که به جهت‌گیری‌های کلی بسنده کند و به ماشین امضای محصولات تمدن‌های غیرالاهی بدل شود. اسلام، دینی حداکثری است و مجموعه هدایت‌هایی را در برمی‌گیرد که این مؤلفه‌های هدایت‌گرانه همه عرصه‌های حیات بشر را تحت پوشش قرار می‌دهند.

فرهنگ مهدویت دربرگیرنده باورها، ارزش‌ها و نمادهایی است که در حوزه دفاعی و گفتمان‌سازی جدید اسلامی باید بدان‌ها پرداخته شود.

### الف) کارکرد بینشی فرهنگ مهدویت در حوزه دفاع

قبل از پرداختن به «کارکرد بینشی فرهنگ مهدی»، لازم است به توضیح مفهوم «بینش» (بصیرت) پرداخته شود. کلمه «بینش» (بصیرت) از حیث معنا، بر کلمه «آگاهی» انطباق کامل ندارد. بینش و آگاهی از یک جنس‌اند؛ اما میان آن‌ها رابطه تساوی و انطباق نیست. هر بینشی آگاهی است؛ اما هر آگاهی‌یی بینش نیست (باقری، ۱۳۸۸). بینش نوعی آگاهی عمیق و گسترده است و از این رو آدمی را با واقعیت مورد نظر کاملاً پیوند می‌زند؛ اما اصل آگاهی ممکن است سطحی و کم دامنه و لذا گمراه کننده باشد. بر این اساس، خداوند گاه منحرفان را به «آگاهی» (علم) موصوف می‌سازد؛ اما همواره «بینش» را از آنان منتفی دانسته است:

﴿قَدْ جَاءَكُمْ بَصَائِرٌ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنْ أَبْصَرَ فَلِنَفْسِهِ وَ مَنْ عَمِيَ فَعَلَيْهَا...﴾؛ به راستی

بینش‌هایی از نزد پروردگار شما برایتان آمده است. پس هر که در پرتو آن بینا شود،



به سود خود چنین کرده است و هر که کوری ورزد، به زیان خود عمل کرده است...  
(انعام: ۱۰۴).

بر همین اساس می‌توان گفت، بینش به تغییر تلقی انسان از امور می‌انجامد. لذا این تغییر تلقی بینشی در فرهنگ مهدوی می‌تواند بر بینش افراد نسبت به نظام هستی، دنیا، تاریخ، آینده جهان، دفاع از مظلوم و بسیاری از مؤلفه‌های دیگر تاثیرگذار باشد. بر همین اساس، مهم‌ترین کارکرد بینشی باور به مهدویت در استحکام فرهنگ دینی و مهدوی؛ و به تبع آن در حوزه دفاع از ارزش‌های دینی و نظام و حکومت برآمده از آن‌ها عبارتند از:

۱. استحکام و تقویت ایمان و باورهای دینی، به ویژه امامت؛
۲. التزام بینشی نسبت به امام زمان علیه السلام موثر بر فرهنگ و تقویت روحیه دفاع (منصوری لاریجانی، ۱۳۹۷: ص ۲۵۴)؛
۳. پاسخ‌گویی به شبهه‌ها و صیانت جامعه از انحراف؛
۴. تصویر روشن از آینده جهان و دفاع از کیان اسلام ناب برای تحقق آینده مطلوب؛
۵. خودسازی فردی و اجتماعی از راه ارتباط معنوی با امام عصر علیه السلام؛
۶. ارائه الگوی دفاع و امنیت بر اساس نقش مهدویت در خودسازی فردی و اجتماعی از راه ارتباط معنوی با امام زمان علیه السلام.

مسائل بینشی فرهنگ دفاعی مهدوی، با تقویت ایمان و اراده مومنان، نوعی التزام بینشی در پیروان ایجاد می‌کند که به تصویر روشن از آینده و خودسازی فردی برای ظهور حضرت حجت علیه السلام منجر می‌شود. بر همین اساس می‌توان گفت، کارکرد بینشی باور به مهدویت در استحکام و گفتمان‌سازی فرهنگ دینی و مهدوی با تمرکز بر حوزه دفاع و امنیت؛ برانگیختگی روحیه دفاع از ارزش‌های دینی و نظام برآمده از آن را موجب می‌شود.

#### ب) کارکرد ارزشی فرهنگ مهدویت در حوزه دفاع

عنصر مهم دیگر هر فرهنگ را «ارزش»‌های آن فرهنگ شکل می‌دهند؛ ارزش‌هایی که خود بر مبنای «باور»‌ها تعریف می‌شوند و بر خوبی و بدی امور دلالت دارند. ارزش‌های خاص، مورد توجه این فرهنگ عبارتند از:

۱. نارضایتی از وضع موجود، به عنوان نگرشی سلبی و امید به وضع مطلوب به عنوان نوعی نگرش ایجابی؛ ۲. انتظار فرج که عبادت به شمار می‌رود (مجلسی، ۱۴۰۳: ج ۵۲،



ص ۱۲۵): ۳. معرفت امام عصر علیه السلام؛ چنان که در روایتی از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم آمده است: «هرکس از اتمم بمیرد و امام زمان خود را نشناسد، به مرگ جاهلیت مرده است» (هلالی، ۱۳۸۶: ص ۳۴۷).

مهدویت، تجلی کامل ماهیت دین اسلام است؛ به طوری که همه ظرفیت‌های دین اسلام در آن ظهور و بروز می‌یابد. همه ارزش‌های استخراجی از اندیشه مهدویت را می‌توان مورد بحث و بررسی قرار داد که این بررسی‌ها تقویت و استحکام بنیان‌های دفاعی را موجب خواهند شد.

در همین جهت، صاحب‌نظران کارکردهای ارزشی مهدویت در حوزه دفاع و امنیت را برشمره‌اند که این کارکردها عبارتند از: همبستگی و وفاق در جامعه، ایجاد نظم و هماهنگی در تعاملات اجتماعی، تعیین شیوه‌های مطلوب تفکر و رفتار اجتماعی، کنترل هنجارهای اجتماعی، تعیین و جهت‌دار ساختن نقش اجتماعی مردم. مهم‌ترین گونه‌های ارزش‌های موجود در اندیشه مهدویت را می‌توان شامل موارد زیر دانست:

۱. «مهدویت» به مثابه حوزه‌ای هستی‌شناسی و اعتقادی، و به منزله حوزه‌ای فرهنگی و ارزشی و نیز به عنوان راهنما در مسیر زندگی؛ پنجره‌هایی را فرا روی ما می‌گشاید تا بتوانیم خیلی درست‌تر، دقیق‌تر و بهتر ببینیم و عمل بکنیم (شفیعی سروستانی، ۱۳۹۷: ص ۸۱)؛

۲. ارزش‌های اقتصادی مبنی بر عدالت، کاهش نابرابری اقتصادی و برقراری نظام اقتصادی ارزش مدار؛

۳. ارزش‌های سیاسی و اجتماعی موثر بر ایجاد و تقویت پیوند و همبستگی اجتماعی و تقویت امید به آینده؛

۴. ارزش‌های عاطفی و انگیزشی موثر بر برانگیختن عواطف جامعه در جهت دفاع از آرمان‌های دینی.

### ج) کارکرد هنجاری مهدویت در حوزه دفاع

واژه «هنجار» به معنای راه و روش و طریق و طرز و قاعده و قانون آمده (دهخدا، ۱۳۷۳: ج ۴۹، ص ۳۰۸) و در اصطلاح به معنای قانون یا اصلی است که راهبری یا هدایت رفتار را موحب می‌شود. هنجار، شاخص‌ترین عنصر فرهنگی است که در انسان و رفتار وی جلوه‌گر می‌شود. قابل ذکر است که همه عناصر و ارکان فرهنگ، (باور، ارزش و نماد)، وسیله است که

هنجارها و رفتارهای فرد و جامعه را به سوی تعالی و تکامل سوق دهد. به نظر می‌رسد که اگر این‌گونه نباشد، فرهنگ دچار پوچی خواهد شد؛ زیرا این عناصر هیچ‌گونه نتیجه و تاثیر عینی و قابل توجهی نخواهند داشت.

با توجه به باور مهدویت و ارزش‌های آن، مهم‌ترین هنجارهای مورد نیاز جامعه اسلامی - شیعی برای ترویج و تعمیق فرهنگ مترقی مهدویت به شرح زیر است:

۱. زمینه‌سازی علمی - معرفتی برای ظهور؛
۲. زمینه‌سازی فلسفی - کلامی برای ظهور؛
۳. زمینه‌سازی دینی - عقیدتی برای ظهور (عظیمی، ۱۳۸۹: ص ۱۴۱-۱۶۸).

#### د) کارکرد نمادی مهدویت در حوزه دفاع

«نمادها» و «سمبل»ها، تبلور عینی و ملموس لایه باور، ارزش، هنجار و رفتار فرهنگ محسوب می‌شوند و به اعتبار تفاوت فرهنگ‌ها در باورها، ارزش‌ها، هنجارها و رفتارها، متفاوت خواهند بود. عوامل مختلفی در شکل‌گیری نمادها و سمبل‌ها نقش دارند. «دین» یکی از عوامل مهم در شکل‌گیری نمادها و سمبل‌هاست؛ زیرا دین، حامل باورها، ارزش‌ها، هنجارها و رفتارهایی است که می‌تواند متناسب با آن‌ها، سمبل‌ها و نمادهایی را ارائه کند. «اندیشه مهدویت» از ظرفیت بالایی برای نمادسازی گفتمان جدید اسلامی برخوردار است و از این جهت می‌تواند در ساحت فرهنگ ورود داشته باشد و با آن تعامل کند و ضمن تثبیت و استحکام فرهنگ، زمینه‌های لازم را برای تقویت روحیه دفاع فراهم آورد. این نمادها عبارتند از:

۱. نمادهای شنیداری: به آن دسته از نمادها گفته می‌شود که از جنس صدا و صوت هستند و به وسیله گوش دریافت می‌شوند؛ مانند شنیدن ادعیه و مدایح مربوط به امام زمان علیه السلام (دعای ندبه، دعای فرج و...).

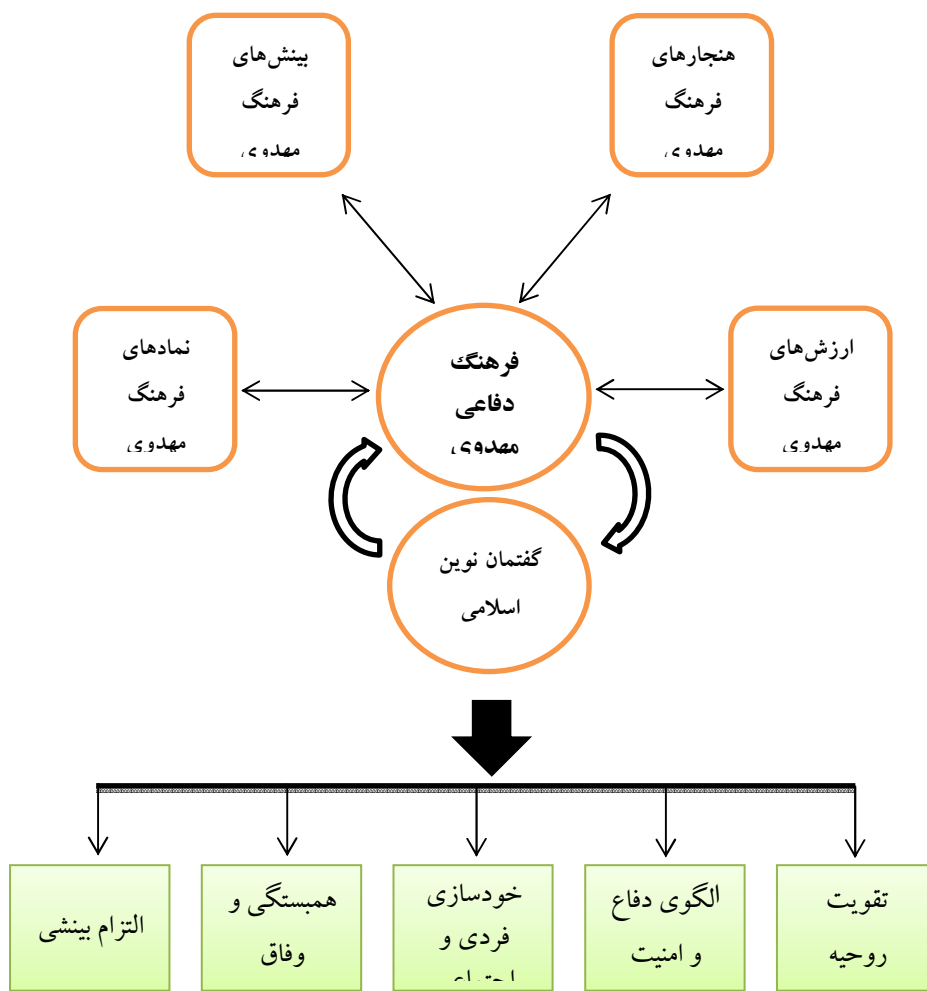
۲. نمادهای دیداری: نمادهایی که به وسیله چشم دریافت می‌شوند؛ مانند مسجد سهله، سرداب مقدس سامرا، مقام امام زمان علیه السلام در وادی السلام نجف اشرف و مسجد جمکران. اقبال و توجه مردم به این دسته از نمادها و حضورشان در آن مکان‌ها دارای آثار فراوانی است (فرزندی و زارع، ۱۳۹۷: ص ۵۳).

۳. نمادهای تصویری: مانند نقاشی و کارت پستال‌ها و عکس‌های تخیلی برگرفته از اندیشه مهدویت. این دسته از نمادها با تصویرسازی از برخی مفاهیم مهدوی در ترسیم آن

مفاهیم و تبیین آن‌ها برای مردم، به خصوص نسل جوان مفید واقع می‌شوند و در استحکام و تقویت فرهنگ مهدوی و گفتمان‌سازی موثرند؛ مانند تصویری از خانه کعبه و فردی که با شمشیر (که نماد قدرت است)، بر آن تکیه زده و روز ظهور را اعلان می‌کند.

۴. نمادهای نوشتاری: بر اساس این نوع نمادها می‌توان به اشعاری اشاره کرد که در وصف امام زمان علیه السلام سروده می‌شود و برخی از آن اشعار به صورت نماد برای حضرت تبدیل شده‌اند؛ و یا دل‌نوشته‌هایی که مردم به عنوان بیان احساسات خود نسبت به آن حضرت خلق می‌کنند.

بر همین اساس می‌توان گفت بینش‌ها، ارزش‌ها و نمادهای فرهنگ مهدوی، نقش بسزایی در گفتمان‌سازی جدید اسلامی و تحقق جامعه جهانی مهدوی دارند. این باورها، نگرش‌ها و نمادها، تقویت روحیه دفاعی، ارائه الگوی دفاعی و امنیتی، خودسازی فردی و اجتماعی، همبستگی و وفاق عمومی و التزام بیش‌تری به دستورهای اسلام و مهدویت را موجب خواهند شد. موارد مطرح گردیده، به صورت خلاصه در شکل (۲) بیان شده است:



شکل ۲. سازکار تأثیرگذاری فرهنگ دفاعی مهدوی بر گفتمان سازی جدید اسلامی

بر اساس چارچوب ذکر شده، «فرهنگ دفاعی مهدوی» که متشکل از بینش‌ها، ارزش‌ها، هنجارها و نمادها است، جایگاه متقابلی در تمدن‌سازی جدید اسلامی ایفا می‌کند؛ بدین صورت که تمدن‌سازی جدید اسلامی با تکیه بر معارف فرهنگی مهدوی است که می‌تواند در دوران معاصر، بروز یابد؛ زیرا ظهور مهدی عجله الله فرجه می‌تواند گفتمان جدید اسلامی را ساختارمند سازد و اسلام ناب محمدی صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ را احیا کند.

### نتیجه‌گیری

بر اساس آنچه مطرح شد، می‌توان گفت «کارکرد فرهنگی - دفاعی مهدویت» در تحقق گفتمان جدید اسلامی نقش بسزایی دارد. تحقق گفتمان نوین اسلامی در دیدگاه مقام معظم رهبری از اهمیت بالایی برخوردار است. ایشان در این زمینه معتقدند که: اگر می‌خواهیم خواسته‌ای تحقق پیدا کند، شرط اول این است که این خواسته را به صورت گفتمان پذیرفته شده در بیاوریم. به واقع، اگر تفکری به صورت گفتمان در آمد، اجرای آن دیگر کار دشواری نیست. در نگاه ایشان، گفتمان به معنای مفهوم و معرفتی است که در برهه‌ای از زمان در جامعه همه‌گیر می‌شود. در حقیقت، گفتمان، یعنی باور عمومی و چیزی که به صورت سخن مورد قبول عموم قرار بگیرد و مردم به آن توجه داشته باشند. از این منظر، گفتمان هر جامعه مثل هواست؛ همه از آن استفاده می‌کنند؛ چه بدانند، چه ندانند؛ چه بخواهند و چه نخواهند. بر همین اساس، برای این که بتوانیم گفتمان جدید اسلامی را در جهان تحقق بخشیم، باید به آموزه‌های مهدویت در بعد فرهنگی و دفاعی اهمیت داده شود؛ چرا که مهدویت در بطن اسلام است و پرداختن به آموزه‌های مهدوی، راه گفتمان‌سازی جدید اسلامی را هموار خواهد کرد. فرهنگ دفاعی مهدوی در چهار لایه «بینشی»، «ارزشی»، «هنجاری» و «نمادی» نقش - آفرینی می‌کند. کارکرد در ساحت بینشی فرهنگ، یکی از کارکردهای مهم آن به حساب می‌آید؛ زیرا از طرفی اعتقادات و باورها یکی از ارکان فرهنگ به شمار می‌روند و از طرف دیگر، اندیشه مهدویت از بنیان‌های فکری و باورهای اصیل برخوردار است. بنابراین، می‌تواند در گفتمان‌سازی و تقویت و استحکام بنیان‌های فرهنگ دینی، مفید و موثر باشد. همچنین فرهنگ دفاعی مهدوی در ساحت ارزشی، ضمن ایجاد همبستگی و وفاق در جامعه، تعاملات اجتماعی منظم و هماهنگ بین فرهنگی، شیوه‌های مطلوب تفکر و رفتارهای جامعه را مشخص می‌کند که این‌ها همگی از عناصر گفتمان‌ساز می‌باشند. در ساحت هنجارها،

فرهنگ دفاعی مهدوی با زمینه‌سازی همه‌جانبه و در ابعاد گوناگون، مقدمات گفتمان‌سازی را فراهم می‌آورد. در لایه نمادی نیز، در قالب سه نماد «تصویری»، «نوشتاری» و «تجسمی» به فرهنگ‌سازی و هموار کردن گفتمان جدید اسلامی کمک می‌کند. بنابراین، می‌توان گفت در گفتمان مهدویت، علاوه بر اجماع عقلانیت، آشتی فرهنگ‌ها و گفت‌وگوی صمیمانه تمدن‌ها در بین ملت‌ها رونق خواهد گرفت و پروسه جهانی‌شدن به عنوان جنبشی عمومی و بین‌المللی بر اساس قرابت فرهنگ‌ها و اندیشه‌ها و تعامل منطقی نخبگان جهان، فراگیر و جهانی خواهد شد و به تبع آن، گفتمان جدید اسلامی تحقق می‌یابد.



## منابع

- قرآن کریم.
۱. ابوالقاسمی، محمدجواد (۱۳۸۴). *به سوی توسعه فرهنگ دینی در جامعه ایران*، تهران، عرش پژوهی.
  ۲. الهی، نژاد، حسین (بهار ۱۳۹۳). «*معرفت شناسی مهدویت پژوهی*»، فصلنامه مشرق موعود، سال هشتم، شماره ۲۹، ص ۲۹-۵۴.
  ۳. باقری، خسرو (۱۳۸۸). *نگاهی دوباره به تربیت اسلامی*، تهران، انتشارات مدرسه.
  ۴. باقری، خسرو، سجادیه، نرگس و توسلی، طیبه (۱۳۸۹). *رویکردها و روش‌های پژوهش در فلسفه تعلیم و تربیت*، تهران، پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی.
  ۵. بشیر، حسن (۱۳۸۴). *تحلیل گفتمان دریچه‌ای برای کشف ناگفته‌ها*، تهران، انتشارات دانشگاه امام صادق علیه السلام.
  ۶. خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۷). *بیانات به مناسبت چهلمین سالگرد انقلاب اسلامی*.
  ۷. \_\_\_\_\_ (۱۳۹۵/۰۲/۰۶). دیدار اعضای شورای عالی مرکز الگوی اسلامی - ایرانی پیشرفت با رهبر انقلاب.
  ۸. \_\_\_\_\_ (۱۳۹۰/۱۰/۱۴). *بیانات در دیدار با اعضای هیات دولت*.
  ۹. \_\_\_\_\_ (۱۳۹۱/۱۲/۱۴). دیدار اعضای شورای عالی مرکز طراحی الگوی اسلامی - ایرانی پیشرفت با رهبر انقلاب.
  ۱۰. \_\_\_\_\_ (۱۳۹۲/۱۲/۱۵). *بیانات در دیدار اعضای مجلس خبرگان رهبری*.
  ۱۱. \_\_\_\_\_ (۱۳۹۲/۱۱/۳۰). *بیانات در ابلاغ سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی*.
  ۱۲. \_\_\_\_\_ (۱۳۹۳/۱۱/۱۱). *بیانات پس از نمایشگاه دستاوردهای فناوری نانو*.
  ۱۳. \_\_\_\_\_ (۱۳۷۶). *بیانات در دیدار با قشرهای مردم، به مناسبت میلاد حضرت مهدی علیه السلام*.
  ۱۴. \_\_\_\_\_ (۱۳۹۲/۱۲/۲۰). *بیانات در جلسه تبیین سیاست‌های اقتصاد مقاومتی*.
  ۱۵. \_\_\_\_\_ (۱۳۸۶/۶/۳۱). *بیانات در دیدار کارگزاران نظام*.
  ۱۶. خمینی، سید روح الله (۱۳۷۹). *صحیفه نور*، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی علیه السلام.
  ۱۷. دهخدا، علی اکبر (۱۳۷۳). *لغت‌نامه دهخدا*، تهران، انتشارات دانشگاه تهران.
  ۱۸. شفیعی سروستانی، اسماعیل (۱۳۹۷). *نشست‌های تخصصی همایش فرهنگ دفاعی - امنیتی بر اساس آموزه‌های مهدوی*، تهران، دانشگاه و پژوهشگاه عالی دفاع ملی و تحقیقات راهبردی.
  ۱۹. طوسی، محمد بن حسن (۱۳۶۵). *تهذیب الاحکام*، تحقیق: سیدحسن خراسان، ج ۱. تهران، دارالکتب الاسلامیه.
  ۲۰. طوسی، محمد بن حسن (۱۳۶۵). *تهذیب الاحکام*، تهران، دارالکتب الاسلامیه.



۲۱. عظیمی، کاظم (سال ۱۳۸۹). «درآمدی بر فرهنگ مهدویت و عناصر آن»، دین و ارتباطات، سال هفدهم، شماره اول و دوم پیاپی، ص ۱۴۱-۱۶۸.
۲۲. عمید، حسن (۱۳۶۲). فرهنگ فارسی، تهران، انتشارات امیر کبیر.
۲۳. فرزندی، عباسعلی و زارع، کاظم (۱۳۹۷). دفاع و امنیت بر اساس آموزه های مهدوی در آینه اندیشه مراجع، علما و صاحب نظران حوزه و دانشگاه، تهران، دانشگاه و پژوهشگاه عالی دفاع ملی و تحقیقات راهبردی.
۲۴. فرزندی، عباسعلی، زارع، کاظم و خرمی‌نیا، محمد (۱۳۹۷). نشست‌های تخصصی همایش فرهنگ دفاعی-امنیتی بر اساس آموزه‌های مهدوی، تهران، دانشگاه و پژوهشگاه عالی دفاع ملی و تحقیقات راهبردی.
۲۵. کاشفی، محمدرضا (۱۳۸۴). تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی، قم، انتشارات مرکز جهانی علوم اسلامی.
۲۶. لنگرودی، محمد مهدی تاج (۱۳۸۶). سیمای امام زمان حضرت مهدی علیه السلام، قم، انتشارات دارالکتاب الاسلامیه.
۲۷. متقی‌زاده، زینب (زمستان ۱۳۸۸). «آسیب‌شناسی فرهنگ مهدوی در عصر جهانی شدن»، فصلنامه علمی-تخصصی انتظار موعود. سال ۹، شماره ۳۱، ص ۱۲۵-۱۵۲.
۲۸. مجتهد شبستری، جواد (۱۳۹۷). دفاع و امنیت بر اساس آموزه های مهدوی در آینه اندیشه مراجع، علما و صاحب نظران حوزه و دانشگاه، تهران، دانشگاه و پژوهشگاه عالی دفاع ملی و تحقیقات راهبردی.
۲۹. مجلسی، محمد باقر (۱۳۸۶). بحارالانوار، قم، انتشارات دارالکتب الاسلامیه.
۳۰. محمدی، داوود (زمستان ۱۳۹۴). «راهبردهای اقتصادی تحقق فرهنگ و تمدن زمینه‌ساز»، فصلنامه علمی-ترویجی پژوهش‌های مهدوی، سال چهارم، شماره ۱۵، ص ۹۷-۱۱۸.
۳۱. منصوری لاریجانی، اسماعیل (۱۳۹۷). نظریه تحلیلی نظام جهانی مهدویت (عج)، تهران، دانشگاه و پژوهشگاه عالی دفاع ملی و تحقیقات راهبردی.
۳۲. نعمانی، محمد ابراهیم (۱۳۶۳). الغیبه، تحقیق: علی اکبر غفاری، تهران، مکتبه الصدوق.
۳۳. نوروزی، محمد تقی (۱۳۸۵). فرهنگ دفاعی-امنیتی، تهران، انتشارات سنا.
۳۴. واسعی، سید علیرضا و عرفان، امیرمحسن (بهار ۱۳۹۳). «باوردداشت آموزه مهدویت و نقش آن در احیای فرهنگ و تمدن اسلامی»، فصلنامه مشرق موعود، سال هشتم، شماره ۲۹، ص ۱۱۳-۱۳۴.
۳۵. ون‌دایک، تئون ای (۱۳۸۲). مطالعاتی در تحلیل گفتمان، تژا میرفخرایی و دیگران، تهران، مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها.

36. Armstrong, P (2015). *The discourse of Michel Foucault: A sociological encounter*. Critical Perspectives on Accounting, 27, 29-42.
37. Chimonas, S (2000). *Moral panics: Towards a new model*. Ph.D. Dissertation, University of Michigan.

